

Irak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri (Kutsal Mekânlar) ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanç ve Pratiklerde Eski Türk İnançlarının İzleri¹

Dr. Necdet Yaşar BAYATLI*

Tarih boyunca Irak coğrafyası, Türk devletlerinin önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Bu coğrafyada Selçuklular, İlhanlılar, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi büyük Türk devletleri hâkim olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Türkiye'den uzak düşen ve nüfusları iki ile iki buçuk milyon civarında tahmin edilen Irak Türkmenleri, Kerkük başta olmak üzere Irak coğrafyasının çeşitli yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. Bu yerleşim birimlerinden biri de Diyale ilinin Hanekin ilçesidir. Bu ilçede halk tarafından çeşitli niyet ve dilekler için ziyaret edilen makam, yatır ve kutsal mekânlar bulunmaktadır. Veli, sahabe, imam ve ermiş kişilere ait olan bu kutsal mekânlara gelen ziyaretçiler, kurban kesmek, adak adamak, kına sürmek, saçını saçmak, bez bağlamak, kilit takmak, taş dolandırmak vb. gibi bir takım pratik ve uygulamalar icra etmektedirler. Söz konusu pratik ve uygulamaların, eski Türk inançlarından olup günümüzde daha çok İslamî motif ve unsurlarla süslenerek yaşatıldığı görülmektedir. Bu çalışmada adı geçen ilçede bulunan ziyaret yerleri ve bu yerler etrafında oluşan inanç ve icra edilen pratik ve uygulamalarda eski Türk inançlarının izleri üzerinde durulacak ve söz konusu mekânlar (yatır ve makamlar) hakkında bilgi verilecektir. Bununla birlikte çalışmanın sonunda saha çalışması sırasında çekilen fotoğraflar yer alacaktır.

Ziyaret, sözcük anlamı olarak “Görmeye gitme, görüşmeye gitme, gidilme” anlamında kullanılır. Ziyaretgâh ise “Ziyaret yeri, türbe, kabir, mezar” anlamlarına gelir. (Devellioğlu 2004: 1190). Yatır, türbe, ziyaret, dede veya baba mezarı gibi çeşitli adlarla anılan ve çoğunlukla kendilerine veli, evliya, eren, ermiş, âbit, zâhit, âlim, seyyit, şeyh, gazi, pir, dede, baba, abdal yahut şehit gibi çeşitli isim ve sıfatlar verilerek, manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen yerlere

¹ **Künye: Kardeşlik Dergisi, Y.11, S. 44, Ekim-Aralık 2009 s. 40–43.**
, (Najdat Yashar MURAD) Türkolog, Halkbilimci najdatmurad@yahoo.com

denir. Belli dilek, istek ve muratla yapılan ziyaretler ve bu çerçevede oluşmuş bulunan inanç ve uygulamalardır (Günay vd.1996:10-11).

Ziyaret yerlerinin incelenmesinde sadece şimdiki İslam dininin inancı değil, daha önceki inanç sistemlerinin de etkili olduğunu belirtmek gerekir. Türk kültüründe ziyaret yerleri çok çeşitlilik arz etmektedir. Eski Türk dinini de incelendiğinde adak adamak, dilek tutmak vb. için ziyaret edilen ziyaret yerleri ve bu ziyaret esansında icara edilen inanç ve pratiklerin çeşitlerinde günümüzle çok farklılık göstermediği, aksine birçok benzerlik olduğu görülmektedir. Bu inanç ve pratik şekilleri geçmişten günümüze çeşitlilik göstermekle bu çeşitlilik, kutsal sayılan dağ, taş, kaya, toprak, ağaç, su, ateş gibi unsurlara dilekte bulunulması ve dileğin gerçekleşmesi için adak adanması veya kutsal kabul edilen varlığa kan akıtılması, kurban kesilmesi şeklindedir.

Türklerin, İslamiyet'i kabul etmesinden sonra da halkın yatırlara gidip dua etmesi, şifa dilemesi, niyaz etmesi, "Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek" şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır. Böyle bir açıklama eski inanışlarla bağı olan uygulamaları İslamî kurallara uyması da uygun hale getirmektedir (Eröz;1992:103, Artun;2007:104).

İslamiyet döneminde ata mezarlarını ziyaret, onlara hürmet gösterme, mezarlar koruma devam etmekte, ayrıca, güçlükler karşısında yatırlardan medet olacağı inancı sürmektedir. Evliya, ermiş, veli ve benzeri adlar altında ziyaret edilen ata mezarları, türbeler, çaresiz kalmış insanlarımızın bir ümit kapısı olarak eski fonksiyonu korumaktadır (Kalafat;1999:72). Kutsal kabul edilen bu yerlerden alınan taş, toprak, su gibi nesnelere dokunmak, üzerinde taşımak, içmek, üzerine dökmek şeklinde aracı olarak kullanılmaktadır. Bu mekânlardan psikolojik rahatsızlıklar için de şifa kaynağı olarak görünmektedir.

Bu çalışmada Irak'ın başkenti Bağdat'ın 184 km kuzey doğusunda yer alan ve Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadıkları yerleşim birimlerinden Diyale ilinin Hanekin (bk. Bayatlı;2009:42-43) ilçesinde halk tarafından çeşitli dilek, murat ve niyetler için ziyaret edilen ve içinde başta adak adamak, dilek tutmak olmak üzere birçok pratik ve uygulama icra edilen ziyaret yerleri üzerinde durulacaktır.

Bu ziyaret yerlerinin ilki ilçenin kuzey tarafında **Hazret-i Musa El Kazım**'ın torunlarından olan **Baba Mahmut Yatırı**'dır. Halk tarafından çeşitli dilekler için ziyaret edilen bu yatır, yüksek bir tepenin üzerinde olup yeşil bir kümbeti vardır. Yatırın

mezarı üzerinde üçtaş var; muradının gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenmek isteyen ziyaretçi, bu taşları üst üste koyup onu dolandırmaya çalışır. Bu üçtaş düşmeden dolanırsa muradın gerçekleşeceğine, düşerse gerçekleşmeyeceğine inanılır. Bununla beraber halk çeşitli dilekler için yatırın etrafındaki demir kafese bez bağlar. Kısmetini açmak isteyen genç kızlar, yatırın demir parmaklı kafeslerine kilit takar. Hastalar, üç hafta üst üste çarşamba günleri ikindi namazından sonra buraya gelirlerse iyileşeceklerine inanırlar. Halk özellikle bayramın dördüncü günü ve Nevruz'da buraya akın eder, kurban keser ve şenlikler yapar. Tepenin altında Kakaîlere² ait bir mezarlık bulunmaktadır. Bu pratiklerden öyle anlaşılmaktadır ki İslamiyet'ten önceki inanç ve pratikler İslamî bir kılıkla yaşatılmaktadır.

İlçede bulunan bir diğer ziyaret yeri **Hidrellez "Xıdırzında"** Makamı'dır. Bir akarsuyun yakınında yer alan makam, bir yeşil kümbetten ibaret olup Masfa/neftxane semtindedir. Halk çeşitli dilekler için burayı ziyaret eder. Dilek tutmak için makamın yakınındaki suya üç gün üst üste akşam saatlerinde gelip, herhangi bir karton veya nesnenin üzerinde üç tane mum yakar ve kartonu suya salar; böylece dileğin gerçekleşeceğine inanılır. Makamın etrafında bir mezarlık vardır. Bu mezarlığa daha çok Şii mezhebine bağlı halk kesimi ölüsünü gömer. Kümbetin kapısında renkli "kırmızı, yeşil, mavi, sarı" bayraklar asılıdır.

Hanekin ilçesinin İmam Abbas semtinde bulunan ve **Hazret-i Ali'nin oğlu Hazret-i Abbas**'ın makamı olduğuna inanılan bir makam bulunmaktadır. Makamın üstünde yeşil bir kümbet var; kümbetin içinde bir kuyu vardır. Kuyunun yanına varmak için kırk payeli bir merdivenden inmek gerekir. Halk çeşitli dilekler için buraya gelir, kuyuya yaklaşabilmek için kırk merdivenden indiğinde bir yılan çıkıp ona zarar vermeden derisini değiştirirse muradının gerçekleşeceğine inanılır. Kümbet fazla yüksek olmayan bir tepenin üzerindedir. Tepenin aşağısında ise eskiden beri bir mezarlık vardır. Bu mezarlıkta özellikle Kakailer ölülerini gömerler. Halk, bayramın 3.

² **Kakaî**, sırrı batini bir düşünce sistemi olmasına rağmen, mensupları kendilerini bir mezhep olarak kabul etmekte ve Aliüllahilerden olduklarını söylemektedirler. Bağdat ve Irak'ın kuzeyinde ve kuzey doğusunda yer alan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatı, Dakuk, Hanekin, Kifri vb. gibi yerleşim yerlerinde yaşamaktadırlar. Bu grup bazen Müslümanlara kız verir; ancak Müslümanlardan kız almaz. İnanç sistemleri Şiilere yakınlık arz ettiği için Müslümanlaşanları da Şii mezhebine girer. Kakailerin kendi mezhepleri hakkında veya bağlı oldukları inanç sistemi hakkında fazla bilgi vermedikleri için bağlı bulundukları inançları tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır. (bk. Ali Zeynel, **Kakaiyye Hareketi**, (Yüksek Lisans tezi) Ankara, Ank. Ün., Sos. Bil. Ens. 2004). Kakailerin bir kısmı **Seyit** ailesine mensup olduğunu iddia eder ve Türkmen olduğunu da kabul ederken, bir kısmı da **Bava** ailesine mensup olup kendisini Kürt olarak kabul eder. Diyale ilinin en büyük ilçelerden birisi olan Hanekin ilçesinde Seyit Kutbeddin ailesi ve Bavalılar ailesi olmak üzere iki Kakaî aşireti bulunmakta, ilk aile kendini Türkmen olarak kabul ederken diğer aile kendini Kürt kabul etmektedir.

günü ve Nevruz'da buraya gelir hem makamı ziyaret eder hem de pikniğini ve eğlencesini yapar.

İlçenin batı tarafında yer alan ziyaret yerlerinden biri de **Alemdar Yatırı**'dir. Yatır, İslam Fütuhâtı sırasında İslam sancağını taşıyan Huzeyfe Bin El Yemani isimli sahabeye aittir. Adı geçen sahabe, İslam sancağını/bayrağını taşıdığından ona bu isim verilmiştir. Yeşil bir kümbetin altında mevcut olan bu mezar, halk tarafından çeşitli dilekler için ziyaret edilmektedir. Özellikle evlenmek isteyen genç kızlar, üç hafta üst üste cumartesi günleri ikindi namazından sonra yatırı ziyaret ederlerse kismetlerinin açılacağına inanılır. Ayrıca mezarın üzerinde üçtaş var; dilekte bulunan kişi, dileğinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öğrenmek isterse, bu taşları üst üste koyup onu dolandırmaya çalışır. Bu üçtaş düşmeden dolanırsa muradın gerçekleşeceğine, düşerse gerçekleşmeyeceğine inanılır. Yatırın etrafında Türkmenlere ait bir mezarlık vardır.

Yukarıda adı geçen yatır ve makamlara psikolojik rahatsızlığı olan veya kötü, görünmez varlıklar tarafından çarpıldığına inanılan hastalar götürülür; bazen bir gece boyunca bazen birkaç saat veya birkaç gün yatırın mezarına veya demir parmaklıklarına bağlanır. Hasta transa (vecde) girerek kendinden geçerse söz konusu varlıkların kötülüklerinden kurtulup iyileşeceğine inanılır. Hasta iyileştikten sonra yatır veya makamda bir kurban kesilir ve eti oradakilere dağıtılır ve yoksul insanlara para verilir. Bu pratiğin Şamanlıktan geldiği düşünülmektedir. Bilindiği gibi Şamanist Türkler, hastanın kötü ruhlar tarafından çarpıldığına inanır. Dolayısıyla bu kötü ruhların etkisinden temizlenmek ve bunları kovmak için bir şaman çağırılır ve bir ayin düzenlenir. Bu ayinler sırasında şaman/kam gökteki varlıklarla veya genellikle gözle görünmeyen ruhlar dünyasıyla insanoğlu arasında ilişki sağlayan şaman bir deli gibi oynar da oynar... Sonra sakinleşerek yumuş bir ilahi çalar ve söyler... Sonunda ne bilmek istemişse hepsini bilmiş olur: hastalığın nedeni nedir ya da kimdir? Sonra da cinlerden, hastalığı sağlatması için kendine yardım edeceklerine dair söz aldığını söyler. İşte günümüzde de bu yatır ve makamlara hasta olan kişinin transa geçmesi de şamanın transa geçmesine benzemektedir (bk. İnan;2006: 97-119, Yörükân; 2006: 68-84, Çoruhlu; 89-92, Beydili;509-526).

Sözü edilen yatır ve makamlarda herhangi bir niyet veya dilek için yaptırılan muskalar, genellikle yeşil bazen de beyaz bir kumaşla sarılır ve ilgili kişinin bir yerine bağlanır. Bazen de bu muskalar bir sürahi veya bir tas suya koyulur; su içilince

hastanın veya sorunlunun iyileşeceğine inanılır. Bu pratik, su kültü ile alakalı olsa gerektir.

Bu makam ve yatırların duvarlarında kınalı ve kanlı avuç izlerinin bulunması dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi kına, Türk inanç sisteminde adanmış olmanın işaretidir. Bunun içindir ki asker adayına, kurban edilecek hayvana, evliliğe aday olan gençlere kına yakılır. Belki de ihtiyarların saç kınası ahiret adaylığı anlamındadır (Kalafat;1998:126). İlçede bulunan yatır ve makamların duvarlarında bulunan bu izlerin neden var olduğu türbedarlardan sorduğumuzda, *“Bazı kadınlar bir niyaz veya bir niyet için buraya gelerek avuçlarına kına sürüp duvarlara yapıştırır. Böylece muratlarına erişeceklerine inanılır. Bazen de daha önceden yatıra gelip belli bir dilekte bulunan ve daha sonra dileği gerçekleşen kişi, yatırın etrafında veya avlusunda kurban keser ve elini kurbanın kanına sürerek yatır veya makamın duvarına yapıştırır.”* Cevabı alınmıştır. Kurban kesme geleneği eski Türk inanç sisteminde ata ruhları ile göğün çeşitli katlarında bulunan kurtarıcı ve koruyucu iyelere ve yeraltı katlarında bulunduğu inanılan şerir ruhlara, muayyen zamanlarda, onları razı etmek, yardım ve medet istemek, kötülüklerinden uzak durmak amaç ve inancıyla kanlı veya kansız kurbanlar sunulmuştur. Bu kurban ve saçların sunumu belli zamanlarda düzenlenen ayinlerde kam-şaman aracılığıyla yapılmıştır. Hatta günümüzde ilçede bulunan yatır ve makamlarda olmak üzere Irak Türkmen coğrafyasında mevcut olan birçok ziyaretgâhta dileği gerçekleşenler çeşitli lokum, çikolata vb. şeker türleri yatırın sandukası üzerine saçarlar. Bu saçı saçma geleneği eski Türklerden günümüze kadar gelmiş değişik bir saçı türüdür (kansız kurban). Saçı, kansız kurbanlar insan, hayvan ve balıklar gibi canlı varlıkların dışında Tanrılara sunulan diğer hediyeleri kapsar. Bu hediyeler insanların sahip oldukları ve üretebildikleri her türlü gıda maddesi nevinden şeylerdir. Saçı mahiyet itibarıyla, muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına, onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere verilen bir isim olup öz itibarıyla bir cins kurbandır (bk. Kalafat;1999:117-118, Bekki;1996:16-26).

İlçede korkan, ağlayan ve uyumayan çocuklar, Seyit Abdullah Tekkesi'ne götürülür. Tekkede onlara bir dua “muska” yazılır. Yazılan muska kimi zaman suya batırılarak çocuğa içirilir, kimi zamanda onun başının altına veya elbisesine takılır.

Bilindiği gibi eski Türkler tabiatla bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz, demir, kılıç vb. bunlar aynı zamanda birer ruh olarak telakki edilmiştir (Kafesoğlu;2004:302). Hanekin ilçesinin Hamidiyye Mahallesi'nde günümüze kadar evler arasında dimdik bir hurma ağacı bulunmaktadır. Bu hurma ağacı ile ilgili birçok rivayet vardır. Bunlardan birisi şöyledir; Eskiden bu mahalle bağ imiş. Sonradan kırklı yıllarda evler yapılmaya başlanmış. Bütün ağaçlar kesilmiş. Sıra bu ağaca geldiği zaman ona dokunduklarında kadının bağırmasına benzer bir ses çıkmış. Birkaç defa kesmeyi denmişler ancak, aynı ses çıkınca korkmuş ve bırakmışlar. Günümüzde bile bu ağaç tek başına mahallede durmakta ve ona kutsal bir ağacın gözüyle bakılmaktadır. Aynı ilçede mübarek ve murat ağaçlardan sayılan diğer bir ağaç ilçemin Tayyarahane semtinde bulunmaktadır. Bu ağaca "Dane Kullane" adı verilmektedir. Rivayetlere göre, eskiden hamile kalmak isteyen kadınlar bu ağacı ziyaret edip bezler bağlıyorlar. Ayrıca hasta çocuklarını da bu ağacın yanına götürüyorlardı.

Mukaddes kabul edilen söz konusu yerlere, pek çok kimse, çocuk sahibi olmaktan yakınlarının, kendisinin veya hayvanlarının hastalıktan kurtulup şifa bulmasına; çocuğunu evlendirmekten, mal mülk sahibi olmaya; evlatlarının yaşaması için niyazda bulunmaktan, yolcusunun sağ-esen dönmesine kadar muhtelif dileklerle ziyarete gitmektedir (Özkan;1993:740).

Yapılan alan araştırması sırasında bu ziyaret yerlerine daha çok yaşlı, eğitimsiz ve maddî açıdan gelir seviyesi düşük olan kadınların geldiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte kültürlü, tahsilli ve toplumun çeşitli tabakalarından insanlara da rastlamak mümkündür. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır; teknolojinin ve ulaşım imkânlarının gelişmesi ve yaygınlaşması, birtakım ziyaret yerlerinin kullanılmamasına veya çok az bir şekilde kullanılmasına neden olmuştur. Çok önceleri tıbbın karşısında aciz kaldığı bir hastalık veya insanların ulaşım imkânlarının kısıtlı olması dolayısıyla başvuru ziyaret yerlerine, bugün ihtiyaç olmadığından pek yoğun bir ilgi gösterilmemektedir.

Bu ziyaret yerlerine gelen ziyaretçilere buraya niçin geldiniz sorusuna genellikle şu cevaplar alınmıştır:

Her çeşit murat, niyet ve dilek; çocuk sahibi olabilmek; (Evlenmeyen kız ve erkekler)Evlenmek, evlendirmek, boşanmak; Hastalık (Kekeleyenler, topallayanlar, görmeyenler, konuşamayanların iyileşmesi) ve kötülüklerden kurtulmak, tıbben ilacı

bulunmayan hastalıklara şifa bulmak; Yeni doğan veya hastalanan çocuğun yaşamasını dilemek, yaramaz ve uslu durmayan çocukları uslandırmak; Ev bark, araba, dükkân sahibi olabilmek; bir tehlike veya bir felaketten kurtulmak; sınıf geçmek ve sınavları başarmak; zengin olmak, işin düzelmesi ve rızkın bol olup hayırlı bir şekilde geliştirmek; kayıp eşyayı bulmak, herhangi bir engelden veya belalı kazadan kurtulmak; kolay doğum yapmak (hamile kadınlar); mahkemede devam eden bir davayı kazanmak, hapiste yatan bir yakının kurtulması için dua etmek; çocukların veya uyku sorunu yaşayan olgun insanların rahat uyumalarını temin etmek; üzüntüden, kederden kurtulmak, seyahat etmek; askere veya uzak bir yere giderken hayırlı yolculuklar dilemek; yolcusunun veya uzak bir yerde yaşayan bir sevgili, kardeş, koca vb.nin gelmesini istemek; fena yollardan şeytanın şerrinden uzak durmak, çocuklarının erken yürümesini dilemek, kocanın veya evladın alkolden, kumardan ve başka kötü huy ve işlerden vazgeçirmek, işe girmek, tayin olmak için gelindiği şeklinde cevaplar alınmıştır.

Sonuç olarak, Hanekin'deki adak ve ziyaret yerlerinde uygulanan pratik ve uygulamaların çoğunun İslâm dini ile paralel olarak uzun süredir yaşayan eski Türk inançlarının bu ilçede devam ettiği görülebilmektedir. Ancak bu inançlar, eski şeklini olduğu gibi muhafaza etmekten ziyade, daha çok İslâmî motif ve unsurlara bürünmüştür. Bu duruma, ilçedeki değişik kültürlerin ve sonradan kabul edilen dinin özelliklerinin neden olduğu söylenebilir. Değişimi sağlayan unsurlara rağmen halk arasında eski Türk inanışlarına ait olup Müslümanlık ile bağdaştırılan zaman içinde de sadece İslâm'a ait olduğu düşünülen birçok inanç, pratik ve uygulama vardır. Karşılaşılan en ilginç durum, Eski Türk inançlarından olan birçok unsurun İslâmî açıdan açıklanmaya çalışılmasıdır. Mesela, yatırların üstündeki taşlardan dilek tutma, ateş yakma, kurban kesilip kanları yatırın duvarlarına sürme, kutsal olarak kabul edilen ağaçlara bez, paçavra bağlamak, mezarın demir parmaklıklarına kilit takmak, yatırın suyundan içmek vb. pratikler eski Türk inanç sisteminden günümüze kadar gelmiş pratiklerdir.

KAYNAKÇA

- ARTUN, Erman; **Türk Halk Bilimi**, 2.baskı, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.
- BAYATLI, Necdet Yaşar; “Hanekin İlçesinde Bir Gezinti”, **Kardaşlık**, Y.11, S.41, Ocak-Mart 2009, s.42–43.
- BEKKİ, Selahaddin; “Türk Mitolojisi'nde Kurban”, **Akademik Araştırmalar**, Y.I, S.3, Kış 1996, s.16–28.
- BEYDİLİ, Celal; **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, (Çev. Eren Ercan), Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2005.
- ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Anahatları**, 2.basım, Kabalcı Yay., İstanbul 2006.
- DEVELİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle**, 21.baskı, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2004.
- ERÖZ, Mehmet; **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1992.
- GÜNAY, Ünver vd.; **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Bel Yay., Kayseri 1996.
- İNAN, Abdülkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, 6.baskı, TTK Yay., Ankara 2006.
- KALAFAT, Yaşar; **Kuzey Azerbaycan- Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri (Dinî Folklorik Tabakalaşma)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.